

СРЕДЊОВЕКОВНО ВИТЕШТВО У ЕПОХИ ЦАРА ДУШАНА

Мр Марко Алексић

На основу нових историјских и археолошких сазнања о витештву у средњовековној Србији, данас можемо реконструисати комплетну опрему и наоружање једног српског витеза из доба цара Душана. Такође, познати су и састави неких елитних јединица српске средњовековне војске, њихова опрема, команданти, као и војне акције у којима су учествовале. У то време постављени су и темељи српске тешке коњице, важног рода средњовековне војске који је у наредним деценијама достигао изузетан углед и изван граница земље. У раду се излажу и нова сазнања о настанку средњовековног европског витештва чији корени се могу тражити у оквиру византијских културних и војних традиција које су биле познате и на нашим просторима.

Као симбол ратничке части и праведне борбе, витештво је одувек имало веома важну улогу у мотивацији војске и народа. И данас овај појам представља део општих друштвених вредности и ужива широк углед у савременом свету, па и у глобалној култури. Витештво је у изворном смислу, пре свега, војни појам који је настао у средњем веку као део европског историјског наслеђа. У том раздобљу Србија је била земља у којој су стваране и гајене изузетне културне и цивилизацијске вредности, па ни вештина ратовања и витештво нису могли бити изузетак. На основу новооткривене архивске и друге историјске грађе данас могу да се реконструишу нови значајни детаљи везани за витештво и витешке традиције у средњовековној Србији.

Међу најстарија сведочанства о присуству витешких традиција у средњовековној Србији, још из преднемањихког времена, може се убројати налаз златне мамузе из гроба требињског жупана Грда.¹ Гроб је откривен на локалитету Пољице крај Требиња у Херцеговини и на њему је била надгробна плоча са натписом из друге половине 12. века која се сматра и најстаријим поуздано датованим стећком. Жупан Грд помиње се у више извора,² а најзначајнији је његово учешће у бици на Тари 1150. године, у војсци рашког великог жупана Уроша II.³ Златна мамуза представљала је симбол средњовековног витештва, што је био основни разлог за полагање овог предмета у гроб угледног српског племића.

Из сличног времена потиче и случајни налаз једног изузетног средњовековног мача са локалитета Пирлитор на Дурмитору у северној Црној Гори. Овај репрезентативни примерак оружја има типолошке особине водећих западноевропских радионица из средине или друге половине 12. века, али је украс на његовом сечиву, који спада у најбогатије своје епохе, византијског порекла.⁴ У средњем веку мач је носио важну симболику, пре свега у легитимисању власти и традицијама витештва. По својим општим особинама, али посебно због изузетног орнамента на сечиву, мач са Пирлитора представља јединствен и најраскошнији налаз свог времена у региону и шире, па

Слика 1: Мач са Пирлитора на Дурмитору, 12. век.

¹ P. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, 17 (1962), 173–175.

² Ф. Шишић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1928, 191–192, 237–238; V. Foretić, *Dvije isprave Zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine*, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik, 1 (1952), 65–72; Т. Живковић, *Gesta Regum Sclavorum*, Београд 2009, 327.

³ Ђ. Сп. Радојчић, *Кинамов Γουρδέσις*, ЗРВИ 8 (1), Београд 1963, 256–257; Т. Живковић, *Дукља између Рашке и Византије у првој половини XII века*, ЗРВИ 43, 2006, 460.

⁴ М. Алексић, *Репрезентативни налаз мача из 12. века са Пирлитора*, у: Стефан Немања и Топлица, Д. Бојовић (ур.), Ниш 2011, 109–118.

иако његов власник није познат, нема сумње да би ово оружје пожеleo сваки владар или племић тога доба, пре свега у Србији.

О присуству витешких обичаја у средњовековној Србији располажемо и неким конкретним писаним подацима. У катедрали у граду Тревизу у северној Италији откривена је једна надгробна плоча са средњовековним натписом у којем је писало да гроб припада витезу Франческу де Саломонеу који је 25. марта 1304. године „био од рашког кнеза и господара Уроша обдарен витешким појасом”.⁵ У Србији, односно Рашкој, како је тада често називана, тада је био на власти краљ Урош II, познатији по свом народном имену Милутин. Датум када је Франческо де Саломоне добио витешко звање (25. март) одговара црквеном празнику Благовести, што је у складу са тадашњим обичајем да владар проглашава витезове уз црквени обред. Након боравка у Србији Франческо де Саломоне се вратио у Италију где је са поносом носио своју титулу и потписивао се као *dominus Franciscus de Salomone, miles* („господин Франческо де Саломоне, витез”).⁶ У питању је био врло угледан грађанин Тревиза, о чему сведочи и то да је његов рођени брат Каstellано де Саломоне заузимао висок положај градског епископа, а њихова породична гробница налазила се у главној градској катедрали. Податак да га је српски краљ произвео у витеза сматран је у северној Италији, једној од водећих културних и привредних области средњовековне Европе, толико значајним да се нашао и на његовој надгробној плочи. То јасно сведочи о присуству и практиковању развијених витешких обичаја у тадашњој Србији, али такође показује и да је краљ Милутин, попут других владара свог времена, додељивао витешка достојанства по свим правилима која су тада важила у Европи, без сумње и домаћим ратницима и племству.

Много више сведочанстава о витешкој култури код нас потиче из времена Милутиновог унука Стефана Душана. За ову епоху везани су неки од најзначајнијих успеха српске средњовековне војске, али и драгоцени подаци који осветљавају развој вештине ратовања на нашим просторима. Захваљујући открићу нових писаних и археолошких налаза, данас смо у могућности не само да детаљно реконструиремо изглед и војну опрему једног српског средњовековног витеза, већ и да осветлимо састав јединица тешких оклопника из доба цара Душана (1331–1355), официре који су им командовали, као и војне задатке које су обављали.

⁵ А. Узелац, *Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина*, Војноисторијски гласник 2, Београд, 2011, 19.

⁶ Узелац 2011, 20.

Међу најпознатије јединице српске војске тог времена свакако спада телесна гарда цара Душана. Њен састав су чинили тешки оклопници, углавном најамници на чијем челу је био немачки витез Палман.⁷ Јединица је бројала 300 врхунски обучених бораца који су били опремљени најсавременијим наоружањем и војном опремом свога времена. Царева гарда је ангажована на различитим задацима, примарно је припадала роду тешке коњице, али је била способна и за обављање задатака у улози тешке пешадије. Припадници ове јединице и њихов командант витез Палман остали су у Србији преко двадесет година, верно служећи цара Душана све до његове смрти 1355. године.

У Дубровачком градском архиву откривен је документ из октобра 1333. године у којем се налази попис комплетне опреме једног оклопника из Душанове службе. На овом месту нећемо детаљно анализирати сваки део и тип који су овде наведени, али можемо закључити да је у питању насавременија опрема и наоружање, као што су, на пример, грудни оклопи типа корача или шлемови типа барбута.⁸ Упоредивањем типова оружја и опреме из времена Стефана Дечанског (1321–1331) са онима који се у Србији помињу већ од првих година власти његовог сина Душана, уочава се јасна разлика и тежња за модернизацијом војске која је припремана за велика освајања која је требало да уследе. Осим стандардне опреме која је до тада већ била уобичајена у српској војсци, као што су панцирна кошуља, лакши типови шлемова, верижни оковратници и метални штитници за потколенице,⁹ Душанови тешки оклопници носили су најсавременије шлемове типова барбута и великог шлема, грудне оклопе типа корача, металне рукавице, комплетне металне штитнике за ноге и другу витешку опрему која је сматрана за водећу у то време. Податак о шлему типа барбута у Душановој војсци који је, уз басинет и велики шлем, био најпопуларнији шлем развијеног средњег века у Европи, сматра се једним од првих помена овог типа уопште.

За разлику од домаћих извора о производњи оружја који су углавном изгубљени, много боље су познати подаци о увозу оружја у Србију у доба цара Душана. У венецијанском архиву откривени су документи који показују да је у периоду од 1332. до 1349. године само

⁷ М. Dinić, O vitezu Palmanu, Zgodovinski časopis 6-7 (1953), 398–401.

⁸ М. Алексић, Реформа српске војске у време цара Душана, Војноисторијски гласник 2/2015, 9–32.

⁹ Ђ. Petrović, Duborvačko oružje u XIV veku, Beograd 1976, 114.

преко ове велике европске луке у Србију стигло преко 1700 грудних оклопа, 800 шлемова, 800 заштитних оковратника, 800 штитова, 500 оклопа за потколенице, 500 пари металних рукавица и још пуно друге најсавременије војне опреме. У овим архивским подацима наводе се и њихови типови који су били најсавременији у то време. На овом месту нећемо детаљније испитивати наведене податке, али можемо закључити како су поменуте поруцбине оружја по правилу биле од по 300 и 500 комада, што не само да одговара стандардном саставу средњовековних одреда тешких оклопника од по 300 и 500 бораца, већ се поклапа и са подацима из овог времена о бројном стању тих јединица у српској војсци. Поред поменуте владарева телесне гарде, јединицама од по 300 или 500 тешких оклопника командовали су још неки Душанови истакнути официри.

Питање састава и организације српске средњовековне војске, укључујући и јединице тешких оклопника, захтева опширнију студију, али може се закључити да је Душан формирао и домаће јединице тешких оклопника које су, такође, добијале најсавременију опрему и обуку.¹⁰ Војвода Прељуб, који је важио за једног од царевих најбољих војника, командовао је јаким одредом тешких коњаника у бици код Стефанијане, која се одиграла недалеко од Солуна, маја 1344. године, а елитни одред од 500 Срба помиње се и 1350. године у његовој успешној одбрани града Србице (Сервије) у Тесалији од здруженог напада Византинаца и Турака. Војвода Прељуб био је и на челу једне експедиционе армије која се у касно лето 1348. године по царевом неочекиваној одлуци упутила са циљем да освоји области Тесалије и Епира на крајњем југу грчког копна. Језгро ове војске која је брзо и успешно извршила свој задатак такође је морао чинити одред Прељубових тешких оклопника праћен помоћним јединицама лаке коњице и пешадије. Још један српски официр од владаревог највећег поверења, Зећанин Ђураш Илијић командовао је одредом од 300 оклопника, а може се претпоставити да су тај елитни род војске под својом командом имали и неки истакнути официри и властела тадашње Србије, као што су ћесар Војихна и Јован Оливер. Писани подаци неколико година након Душанове смрти потврђују да су их имали и Мрњавчевићи који су своју каријеру и започели као припадници најмилитантније групе Душанове властеле.

¹⁰ Алексић, 2014.

Слика 2: Надгробна плоча непознатог витеза из Тирингије у оклопу и са опремом какву су имали и витезови у служби цара Душана, из око 1350. године.

Иако су непосредни подаци о домаћој производњи оружја сачувани у скромном броју, може се закључити да је она била знатна. Поред осталог, о томе сведочи и постојање посебне варијанте великог витешког мача који је настао на нашем тлу током друге половине 14. века. Велики витешки мач био је водеће сечно оружје у Европи од 14. века, а његова употреба такође се може пратити од доба Стефана Душана, када су примерци из Србије стизали чак до обала северне Африке.¹¹ Ово оружје одликовало је право и дуго двосекло сечиво, масивна јабука и продужена дршка која је омогућавала употребу са обе шакве. У време око Маричке (1371) и Косовске битке у мачарским радионицама на нашем тлу настао је посебан тип великог витешког мача који је у Дубровнику носио назив „српски мач”.¹² Његова осо-

¹¹ А. Узелац, *Србија и Мамелучки Египат током XIII и XIV века*, Београдски историјски гласник 4, 2013, 23–37.

¹² М. Алексић, *Medieval Swords from Southeastern Europe*, Belgrade 2007, 101–104. М. Алексић, *Some Types of Hilts of Medieval Swords from Southeastern Europe*, Cum Arma Per Aeva, (ed. P. Kucypera, P. Pudło) Torun (Poland), 155–173.

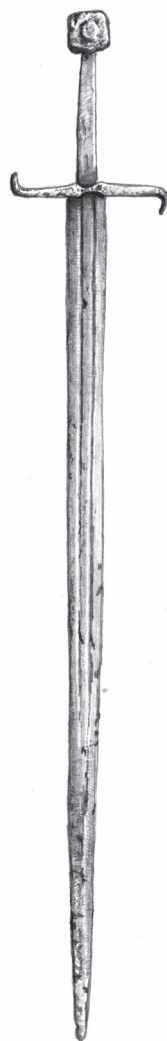

Слика 3: Спада скјавонеска – мач који је пронађен у реци Зети код Подгорице, у Црној Гори. Његова укупна дужина износи 115 см, а дужина самог сечива је 93 см. То је велики витешки мач који има четвртасту јабуку и извијену накрсницу.

беност је била четвртаста јабука и посебно накрсница извијена у облику латиничног слова S. Иако постоје археолошки налази који би могли бити и нешто старији, први историјски помен овог мача потиче из 1391. године, када су у тестаменту ковача Добрича Бунисалића поменуте и „...dое spade schiavonesche“.¹³ Током првих деценија 15. века ово оружје се проширило на север у суседну Угарску, а од средине 15. века и на запад у Венецију.¹⁴

Данас знамо да су опремање војске, увоз великих количина опреме, покретање домаће производње нових типова оружја, као и друге опсежне мере које је предузимао Стефан Душан, заправо биле део систематске и свеобухватне реформе војске коју је он спровео.

У овом периоду у читавој Европи војска је доживљавала динамичан развој, а те промене јасно су се одражавале и у Србији. Увођење нових типова наоружања и војне опреме, иновације на пољу тактике и вештине ратовања, као и нова етапа у развоју европског витештва, наишло је на снажан одјек и на нашем тлу. По начелима средњовековне вештине ратовања, тешка коњица представљала је језгро сваке велике војске чија су дејства у зони битке најчешће била одлучујућа за њен коначан исход. Више примера и описа маневара и акција српске војске у великим биткама показује да је Душан од самог почетка владавине био свестан тактичке предности тешких оклопника. Због тога и не чуди да су управо у његово време постављени темељи модерне тешке коњице у средњовековној Србији, рода војске који ће убрзо постати њена ударна снага на бој-

¹³ Petrović 1976, 25.

¹⁴ Алексић 2007, 97–100.

ном пољу и који ће крајем 14. и на самом почетку 15. века остварити врхунске резултате у ширим оквирима. Иако држава у то време више није имала политичку, па ни војну моћ као у време царства, ови љути српски оклопници располагали су врхунском ратничком вештином због чега су уживали углед и поштовање и ван граница земље.

Осим иновација које су омогућиле појаву нових врста оружја и војне опреме у Европи, почетак стогодишњег рата између Енглеске и Француске 1337. године доноси новине и на пољу војне тактике. Поред одреда тешко оклопљене коњице, односно витезова, све већу улогу на бојиштима добијају јединице стрелаца. Управо овим тактичким иновацијама објашњавају се успеси Енглеза у биткама код Кресија (1346) и Поатјеа (1356). Занимљиво је да су такве новине, судећи по неким историјским подацима, нашле одјека и на нашим просторима, што би указивало на то да су се у средњовековној Србији помно изучавала и примењивала најновија достигнућа вештине ратовања тог времена.¹⁵

Цар Душан није био посвећен само јачању својих војних снага, већ је остао упамћен и као велики поштовалац витешких обичаја. У Дубровнику је често приређивао витешке двобоје, турнире и забаве – ђостре и багорде.¹⁶ Победницима и својој властели поклањао је сребрне и златне појасеве, свечану одећу од свиле, ратне коње, оружје и друге ратничке трофеје. Како је Душанов законик прописивао, српски властелин је од свог владара добијао бојног коња, оружје, свечани огртач (свиту) и витешки појас. О томе говори члан 48 Законика:

Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свиту велику и бисерни појас да има његов син, и да му цар не узме, ако ли не узима сина, него има кћер, да је стим власна кћи, или продати или дати слободно.

О својеврсном процвату витешких обичаја у Србији цара Душана сведочи и развој домаће хералдике. Породична знамења и грбови постали су део традиције српског племства, о чему постоје налази од прве половине 14. века. Владарска породица Немањића имала је свој породични грб, као и куће угледне царева властеле, а занимљиво је да су хералдички мотиви у средњовековној Србији припадали истом репертоару као и они из најстаријег познатог европског грбовника, такозваног Циришког грбовника из око 1335–1345. године.¹⁷ Сачува-

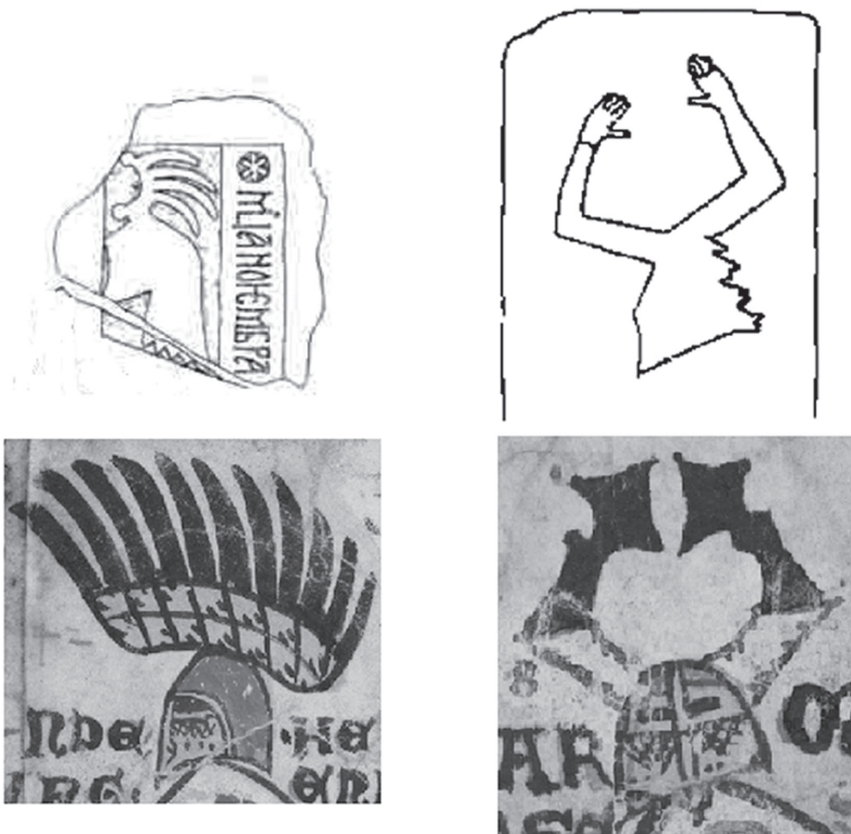
¹⁵ Алексић 2014.

¹⁶ М. Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, 108.

¹⁷ H. Runge, *Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts*, Zürich, 1860.

не хералдичке представе из овог времена не само да јасно говоре да је властела цара Душана имала своје породичне грбове, већ приказују и водеће типове шлемова и челенке који се помињу у писаним историјским изворима.

Слика 4: Камени надгробни споменик царевог протовестијара Томе Борислава из манастира Сопоћани. На споменику је приказан витешки шлем са застором, (украсном тканином на задњем делу шлема) и челенком у виду орловог крила. У

Манастиру Дечани откривена је камена надгробна плоча још једног непознатог витеза српског владара. На плочи је приказан велики витешки шлем са челенком у виду две уздигнуте руке. Челенке у виду орловог крила и подигнутих руку познати су мотиви који се појављују и у најстаријем сачуваном европском грбовнику – Циришком грбовнику из око 1340. године.

Витешка култура није била само одраз социјалних односа, друштвене етикеције или естетике средњовековног човека већ и изузетно важна за борбени дух, организацију и мотивацију читаве војске. У том смислу треба посматрати однос средњовековних владара према општим традицијама витештва и нема сумње да је овај аспект тако био схваћен и на Душановом двору.

Наши тешки оклопници истакли су се у неким од највећих битка средњег века као што су битке код Никопоља 1396. и код Ангоре 1402. године, док је њихов командант, српски владар Стефан Лазаревић, стекао међународни углед. Син кнеза Лазара био је и члан познатог витешког реда змаја, а у оснивачкој повељи овог реда из 1408. године, чији су чланови били неки од најмоћнијих европских владара и племића, име српског витеза наведено је као прво међу једнакима.

Међу многим видовима у којима се витештво испољавало у тадашњој Србији су и витешки романи, својеврсна популарна литература средњовековног друштва, што је имало значајан утицај на важне идеолошке и моралне елементе заједнице, укључујући борбени морал – патриотизам једног друштва. У средњовековној Србији читали су се Роман о Троји, Роман о Александру, као и данас изгубљена домаћа верзија романа о Тристану и Изолди. Ова дела популарне европске културе и ограничене књижевне вредности не могу се мерити са неким од изузетних домета витешког поимања света из наше народне епске поезије, али илуструју да је српско средњовековно друштво познавало и овај аспект витешке културе.

СРЕДЊОВЕКОВНО ВИТЕШТВО

Средњовековна витешка култура није представљала само скуп естетских, протоколарних или популарних вредности и друштвених образаца понашања како се најчешће доживљава већ је, као и свака масовна култура, била кључна за формирање борбеног морала једног друштва који се преливао у његову војску. Подаци из епохе цара Душана показују да је интензивно ширење витешких обичаја управо тако и схваћено – као средство за подизање борбеног духа војске и народа. Свакако да су богате војничке традиције и ратничка етика на нашим просторима постојали и пуно раније, не само у обичајној народној култури већ и у хришћанском наслеђу, а ти различити културни

слојеви и данас се могу препознати у нашој епској поезији.¹⁸ Слична појава, спајање традиционалних ратничких вредности и средњовековног витештва, одвијала се и у другим европским друштвима тога времена.

Слика 5: Надгробна плоча великог војводе Николе Стањевића из око 1370. године, у Цркви Светог Стефана у Манастиру Кончи, у Македонији. На врху шлема је челенка у виду раскошне перушке. Никола Стањевић био је велики војвода цара Душана, а након његове смрти своју војну каријеру завршио је код краља Вукашина Мрњавчевића.

Појам средњовековног витештва данас има сложено значење, али се најбоље може дефинисати кроз три своја главна аспекта. У војном смислу то је ратник коњаник, са одговарајућим оружјем и оклопом. У друштвеном смислу, витезови су били припадници нижег племства са скромним поседима и имовином који су им најчешће омогућавали тек да обезбеде бојног коња и ратну опрему. Њихова основна друштвена улога била је војна служба у елитним јединицама владара или феудалног господара – тешкој коњици. Нижем племству које се у Европи називало витезовима, у средњовековној Србији су по друштвеном положају и војној улози одговарали властелинчићи. У овом друштвеном слоју неговао се изразито ратнички дух и сматра се да је управо у тој средини настајао и ширио се највећи број наших средњовековних епских песама. Трећи аспект средњовековног витештва, поред војног и друштвеног, представља морални кодекс који је обухватао скуп етичких и духовних начела која су водила порекло из религијских, општих хришћанских вредности.

¹⁸А. Лома, *Пракосово*, Београд 2002, 40–41, 85–88.

Тешко наоружани коњаници, елитни коњаници, па чак и друштвени слој ратника коњаника, постојали су у различитим епохама и државама и раније, али је витештво у ужем смислу настало у 11. веку и то као концепт христовог војника – *miles christi*. До тада је латински израз милес (*miles*) имао значење „војник” да би од овог времена добио ново значење: „витез”. Први западни витезови појавили су се на тлу данашње југоисточне Француске, али је витештво добило свој општи облик у једном посебном историјском тренутку као последица одређених друштвених и политичких интереса.

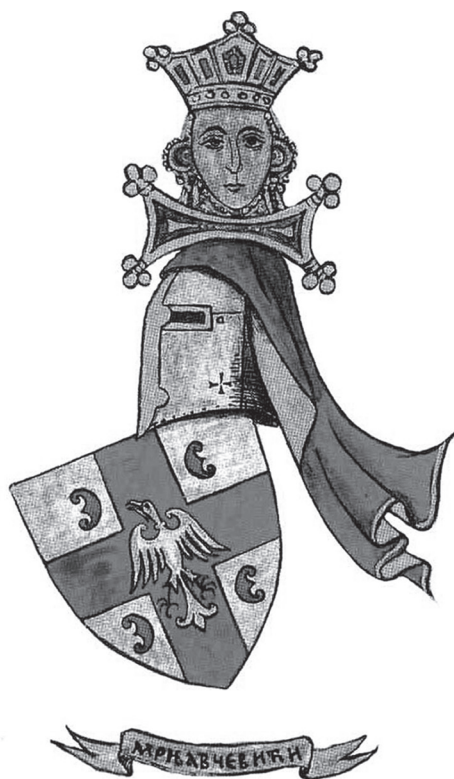
Захваљујући искрцавању Нормана (романизованих викинга са простора северне Француске – Нормандије) у јужну Италију, средином 11. века, и њихових неочекиваних успеха у борбама на том простору против Византије, папство је коначно добило политичког и војног савезника у свом непосредном суседству. До тада је Света столица била изложена директном утицају две највеће империје оновремене Европе, Византије и светог римског царства, а сваког новог папу морао је да потврди немачки римски цар. Савез са Норманима коначно је омогућио политичко осамостаљивање папе, што је ускоро довело до борбе за инвеституру, највећег сукоба између црквене и световне власти срењовековне Европе. Користећи свој религијски утицај, папа Гргур VII (1073–1085) успео је да привуче знатан део немачког племства које је представљало језгро војне моћи његовог политичког супарника, цара Хајнрих IV. То је остварио управо кроз концепт Христовог војника – ратника који је осећао верност најпре својој вери, па тек онда лојалност световном феудалном господару. Тако је средњовековно друштво генерисало своју највећу идеолошку снагу – религију и ставило је у војну функцију, створивши тако високомотивисаног, ултимативног ратника епохе – христовог војника.

На овај начин папа је стекао конкретну политичку снагу уз помоћ које је успео не само да избори самосталност у односу на немачког цара већ и да оствари утицај у другим земљама. Занимљиво је да су наши простори били међу првима на којима се осетила нова политичка моћ Гргура VII. У размаку од свега годину дана краљевске круне из Рима примили су хрватски краљ Дмитар Звонимир и српски краљ Михајло Зетски (1077). Огромна војна моћ која се изненада нашла у рукама папе кулминирала је покретањем првог крсташког рата 1096. године којим је отпочела нова епоха у европској историји.

Хришћански ратници на тлу Свете земље оснивали су и прве витешке редове под окриљем цркве. Рано витештво било је замишљено

као војни еквивалент монаштву, па су првобитни витезови били вођени верским убеђењима и гајили су идеале сиромаштва и пожртвовања, што је допринело њиховом великом угледу широм Европе. Временом су религијска убеђења допуњена општим начелима ратничке части која се заснивају на поштовању свих учесника у борби, без обзира на страну којој припадају.

Наша сазнања о настанку средњовековног европског витештва могу се допунити новим открићима. Тако се данас зна да је војни аспект витештва – род тешке коњице, преузет из Византије, где је имао богату традицију много пре 11. века. Елитне ратнике византијске царске војске чинили су такозвани катафракти, тешко оклопљени коњаници који су се борили у јединицима од по 500 или, у скромнијој варијанти, од 300 ратника.¹⁹ Катафракти су носили најбољи оклоп своје епохе. Били су врхунски наоружани и обучени, као и њихови коњи који су такође били заштићени тешким оклопом. Дејство ове јединице царске војске било је кључно на бојном пољу и имало исту улогу као код касније тешке коњице у западној Европи. За разлику од катафракта који су ишли у јуриш у формацији клина, западни витезови и крсташи првих векова свог постојања најчешће су јуришали у линијској формацији. Будући да нису имали тако комплетну заштиту као катафракти, на овај начин боље су избегавали дејство противничких стрелаца.

Слика 6: Грб породице Мрњавчевић који је приказан на новцу краља Вукашина, као и на његовој повељи од 5. априла 1370. године. Овај грб има све хералдичке елементе које је требало да има један племићки грб у средњовековној Европи.

¹⁹ McGeer, E., *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Cambridge, Massachusetts 2008, 35–43.

Поред војног, још је важније питање порекла етичког кодекса западноевропског Христовог војника који води порекло од византијског концепта светог ратника. Свети ратници – светитељи заштитници којима је приписивана кључна улога у источном царству приликом војних сукоба са неверницима – били су први европски ратници који су имали свој морални ауторитет који је водио порекло из религијских начела. О постојању светих ратника у Византији и њиховој јасној војној улози говоре различити историјски извори који су много старији од времена појаве првих Христових војника на Западу у 11. веку. Свакако да су на Западу постали свесни снаге коју су верска и морална начела генерисала у борбеном моралу византијских ратника, али и целе војске и народа. Може се закључити да су претече европског витештва морале врло рано бити познате и у средњове-

Слика7: Триптих Арбавил од слоноваче, византијски рад из 10. века са представама светих ратника у пуној војној опреми. Музеј Лувр, Париз.²⁰

²⁰ Talbot-Rice, D., Byzantine Art, 3rd edn 1968, Penguin Books Ltd, 442-8.

ковној Србији. Наши ратници су се у том периоду често суочавали са византијском царском војском, а са традицијама тешких оклопника могли су се сусрести и приликом савезничких војних подухвата у којима су се борили на истој страни. Такође, културне везе са источним царством омогућиле су и да хришћански култови светих ратника буду рано познати код нас. Поред тога, први западни крсташи који су се запутили у Свету земљу у Првом крсташком рату прошли су управо преко наших крајева.

ЗАКЉУЧАК

Нови подаци о српском и европском средњовековном витештву помажу да се осветли природа наше војничке традиције. Свакако да су начела ратничке етике и подвига била присутна, пре свега, у нашем народном епском наслеђу, али је и концепт европског витештва имао значајно место у српској средњовековној војсци. Насупрот често нуђеном стереотипу да историја нема посебног значаја за савремено доба и задатке који се пред њега постављају, управо примери најразвијенијих држава показују доследно и експлицитно инсистирање на својим борбеним традицијама, јер оне пружају одговоре на кључна питања и мотивацију једног друштва и његове војске. Изузетно богатство српске војне традиције представља важан део наше културе, али и извор мотивације за савладавање савремених изазова.

Литература

1. Aleksić, M., *Medieval Swords from Southeastern Europe*, Belgrade, 2007.
2. Aleksić, M., *Some Types of Hilts of Medieval Swords from Southeastern Europe*, Cum Arma Per Aeva, (ed. P. Kucypera, P. Pudło) Torun (Poland) 2009, 155–173.
3. Алексић, М., *Репрезентативни налаз мача из 12 века са Пирлиторра*, у: Стефан Немања и Топлица, уредник: Д. Бојовић, Ниш, 2011, 109–118.
4. Алексић, М., *Нови типови оружја и војне опреме у Моравској Србији друге половине 14. века*, Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник: С. Мишић, Крушевац 2014, 269–286.

5. Алексић, М., *Наоружање и војна опрема тешке коњице у време Стефана Душана*, Симпозијум Пожаревац 2014. (у штампи).
6. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu 17, 1962, 173–175.
7. Dinić, М., *O vitezu Palmanu*, Zgodovinski časopis 6-7 (1953), 398–401.
8. Живковић, Т., *Дукља између Рашке и Византије у првој половини XII века*, Зборник радова Византолошког института 43, Београд, 2006.
9. Живковић, Т., *Gesta Regum Sclavorum*, Београд, 2009.
10. Иванишевић, В., *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ 41, 2004, 213–234.
11. Лома, А., *Пракосово*, Београд 2002, 40–41, 85–88.
12. McGeer, E., *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Cambridge, Massachusetts 2008.
13. Orbin, М., *Kraljevstvo Slovena*, Beograd, 1968, 108.
14. Petrović, Ђ., *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Beograd, 1976.
15. Радјочић, Ђ. Сп., *Кунамов Γουρδέσις*, Зборник радова Византолошког института, Београд, 1963, 256–257.
16. Runge, H. *Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts*, Zürich 1860.
17. Talbot-Rice, D., *Byzantine Art*, 3rd edn 1968, Penguin Books Ltd.
18. Узелац, А., *Најамничке војске краља Стефана уроша II Милутина*, Војно-историјски гласник 2 (2011), 19.
19. Узелац, А., *Србија и Мамелучки Египат током XIII и XIV века*, Београдски историјски гласник IV, 2013, 23–37.
20. Foretić, V., *Dvije isprave Zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine*, Anali Historijskog Instituta JAZU, Dubrovnik, 1 (1952), 65–72.
21. Шишић, Ф., *Летопис Попа Дукљанина*, Београд, 1928.